

Rola rezerwatów przyrody w ochronie leśnych mokradeł

Ewa Referowska-Chodak

Abstrakt. Przeprowadzone w latach 2002-2003 badania ankietowe o wszystkich ówczesnych rezerwach przyrody w Lasach Państwowych (1.141 obiektów) wykazały, że pełnią one ważną rolę w ochronie siedlisk hydrogenicznych. Około 6,6% powierzchni chronionych obiektów zajmowały wody (w postaci akwenów lub cieków), około 7,4% – bagna i torfowiska, a ok. 15,1% – podmokłe bory i lasy. W latach 2013-2014 przeprowadzono kolejne badania ankietowe, które miały dać odpowiedź m.in. na pytanie, jakie są społeczne plany względem utworzenia kolejnych (lub modyfikacji istniejących) rezerwatów przyrody w Lasach Państwowych. Wśród zgłoszonych propozycji znalazły się takie, które pozwalają objąć ochroną kolejne siedliska hydrogeniczne, m.in. torfowiska (w 15,3% obiektów), układ wód i torfowisk (8,8%), wody (0,6%) czy mozaikę lasów i wód (6,5%). Kontynuacja ochrony siedlisk hydrogenicznych ma nadal duże znaczenie, ze względu na specyfikę gatunków z nimi związanych, deficyt wody w naszym kraju, jak również zobowiązania wynikające z Konwencji Ramsarskiej i Dyrektywy Siedliskowej.

Słowa kluczowe: rezerваты przyrody, wody, torfowiska, bagna, podmokłe lasy, ochrona

Abstract. The role of nature reserves in the protection of forest wetlands.

A survey on all nature reserves in the State Forests (1,141 objects), conducted in 2002-2003, has shown that they play an important role in the conservation of the hydrogenic habitats. Approximately 6.6% of protected areas was occupied by water (in the form of reservoirs or rivers), about 7.4% – by marshes and bogs, and approx. 15.1% – by wetland forests. Another survey was carried out in the years 2013-2014, which had to give an answer, among others, to the question of what are the social plans for the creation of the next (or modify existing) nature reserves in the State Forests. Among the proposals were those that allow extending the protection of other hydrogenic sites, including bogs (in 15.3% of sites), water (0.6%), a mosaic of water and peat bogs (8.8%) or of forest and water (6.5%). Continuation of hydrogenic habitats protection is still of great importance, due to the nature of the species associated with them, water deficit in our country, as well as obligations under the Ramsar Convention and the Habitats Directive.

Key words: nature reserves, water, bogs, swamps, wetland forests, protection

Wstęp

Według najstarszego międzynarodowego porozumienia w sprawie ochrony siedlisk mokradłowych – podpisanej w 1971 r. Konwencji Ramsarskiej, za obszary wodno-błotne uznaje się „tereny bagien, błot i torfowisk lub zbiorniki wodne, tak naturalne, jak i sztuczne, stałe i okresowe, o wodach stojących lub płynących, słodkich, słonawych lub słonych, łącznie z wodami morskimi, których głębokość podczas odpływu nie przekracza sześciu metrów” (Konwencja 1978 – art. 1.1). Potrzeba ich międzynarodowej ochrony wynikała ze zwiększającego się zagrożenia tych siedlisk, będącego efektem nieprzemysłanej presji ze strony człowieka. Tymczasem realizowane przez nie funkcje przyrodnicze stawiają je na równi z obszarami leśnymi w podtrzymywaniu życia na Ziemi. Retencjonują wody podziemne i powierzchniowe, hamują odpływ wód podziemnych do rzek, oczyszczają wody, akumulują organiczny węgiel i azot, a także tworzą warunki życia dla specyficznych organizmów i ich układów (Strategia 2006). Dlatego tak ważna jest ochrona pozostałości siedlisk hydrogenicznych, jak również odtwarzanie ich pierwotnych walorów.

Zalecaną w Konwencji Ramsarskiej drogą ochrony obszarów wodno-błotnych jest tworzenie rezerwatów przyrody (Konwencja 1978 – art. 4.1-2). Wynika to z prestiżu tej formy ochrony przyrody, jej wartości, tradycji i restrykcyjności, w skali całego świata. Wśród 13 polskich obiektów przyrodniczych, zgłoszonych na listę Konwencji Ramsarskiej, sześć stanowią rezerваты przyrody (Stawy Milickie, Jez. Łuknajno, Jez. Świdwie, Jez. Siedmiu Wysp, Jez. Karaś, Jez. Drużno), a pozostałe 7 – parki narodowe, także wysoko ceniona w świecie forma ochrony przyrody (www.ramsar.org). Jednak ochrona polskich siedlisk hydrogenicznych nie zachodzi wyłącznie w wymienionych obiektach. Realizowana jest także w szeregu innych rezerwatów przyrody. Aktualnie w Polsce funkcjonuje 1.490 rezerwatów (Ochrona Środowiska 2016), z czego 1.279 (prawie 86%) znajduje się na terenach administrowanych przez Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe (dalej: Lasy Państwowe) (Raport 2016).

Celem niniejszego opracowania jest podkreślenie roli rezerwatów przyrody usytuowanych w Lasach Państwowych w ochronie siedlisk mokradłowych. Oparto się na wynikach dwóch badań ankietowych przeprowadzonych przez autora w latach 2002-2003 i 2013-2014. Pierwsze badanie ankietowe (Referowska-Chodak 2004), skierowane do wszystkich nadleśnictw Lasów Państwowych, pozwoliło na zgromadzenie informacji o wszystkich (1.141) istniejących wówczas rezerwatów przyrody na administrowanym przez nie terenie. Informacje te objęły między innymi różnorodność i powierzchnię chronionych środowisk, a także reżim ochrony i zabiegi ochronne zrealizowane w 2001 roku. Dane z papierowych ankiet zostały wprowadzone do bazy danych Microsoft Access. Drugie badanie ankietowe (Referowska-Chodak i in. 2015) – w kwestii rezerwatów przyrody – objęło poza nadleśnictwami LP także szereg innych podmiotów: regionalnych dyrektorów ochrony środowiska, dyrektorów parków krajobrazowych, wybrane placówki naukowe i organizacje pozarządowe. Dodatkowo kilka propozycji zostało przedstawionych przez urzędników z gmin i powiatów. W elektronicznych kwestionariuszach znalazły się pytania o proponowane nowe rezerваты przyrody, jak również o sugestie odnośnie do zmian lub likwidacji istniejących chronionych obiektów. W przypadku nowych propozycji lub modyfikacji granic/celu powołania, zebrano m.in. informacje o przedmiocie ochrony i reżimie ochrony. Łącznie respondenci zaproponowali utworzenie 187 obiektów (przedmiot ochrony określono względem 170), modyfi-

kację 53 i likwidację 12. W przypadku obu ankiet, jeśli przedmiot ochrony określony był ogólnikowo jako torfowisko, a w opisie podane były charakterystyczne gatunki roślin, autor przepisywał taką powierzchnię do którejś z podstawowych kategorii torfowisk – wysokich, przejściowych lub niskich (w oparciu o opracowanie pod redakcją Herbicha 2004 i Matuszkiewicza 2005). Zebrane dane przedyskutowano w oparciu o dostępną literaturę.

Mokradła w istniejących rezerwach przyrody

Informacje o siedliskach hydrogenicznych w istniejących rezerwach przyrody w Lasach Państwowych (Referowska-Chodak 2004, 2008a) zebrane zostały w następującym układzie: wody, torfowiska/bagna oraz podmokłe lasy (siedliskowe typy lasu – STL), do których zaliczono: bory bagienne, bory bagienne górskie, bory mieszane bagienne, lasy mieszane bagienne, lasy łąkowe, lasy łąkowe górskie, olsy, olsy jesionowe oraz olsy górskie. Udział wymienionych siedlisk w powierzchni rezerwatów w podziale na poszczególne regionalne dyrekcje Lasów Państwowych (RDLP) przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Udział powierzchni terenów wodnych i podmokłych w rezerwach przyrody w poszczególnych RDLP (na podst. Referowska-Chodak 2004, 2008a)

Table 1. Share of aquatic and wetland areas in nature reserves in the RDSF (based on Referowska-Chodak 2004, 2008a)

RDLP	Udział wód [%]	Udział bagien i torfowisk [%]	Udział podmokłych STL [%]	Suma [%]
Białystok	15,25	5,63	22,04	42,92
Gdańsk	4,76	14,06	24,78	43,60
Katowice	6,46	2,12	7,84	16,42
Kraków	0,28	2,13	2,52	4,93
Krosno	1,41	0,55	0,58	2,54
Lublin	4,23	13,84	11,54	29,61
Łódź	3,10	3,78	10,85	17,73
Olsztyn	10,23	10,89	17,28	38,40
Piła	3,41	5,84	7,53	16,78
Poznań	2,66	4,52	15,91	23,09
Radom	0,19	5,76	8,95	14,90
Szczecin	1,28	10,75	35,90	47,93
Szczecinek	7,41	18,97	24,93	51,31
Toruń	4,73	8,63	11,58	24,94
Warszawa	2,50	3,95	17,83	24,28
Wrocław	1,34	7,72	12,26	21,32
Zielona Góra	1,98	14,72	16,77	33,47
Lasy Państwowe	6,56	7,40	15,14	29,10

Około 50 ha wód objęte było ochroną ścisłą (głównie jeziora dystroficzne, zarastające), a około 6,5 tysiąca ha – ochroną czynną (głównie jeziora, rzadko stawy – ponad 5,6 tys. ha; ciek, jak rzeki i potoki – ponad 350 ha; kategoria mieszana: akweny i ciek – ponad 550 ha). Dla ochrony otwartych wód szczególne znaczenie miały rezerwaty krajobrazowe, faunistyczne i leśne (Referowska-Chodak 2008a).

W przypadku bagien i torfowisk, około 430 ha objęte było ochroną ścisłą, a ok. 7 tysięcy ha – ochroną czynną. Torfowiska wysokie – jako jedyny typ siedliska bagiennie-torfowiskowego – dominowały zarówno w mniej licznych obiektach objętych ochroną ścisłą (na 142 ha), jak i w rezerwach objętych ochroną czynną (na 1.412 ha). Występujące samodzielnie torfowiska niskie chronione były głównie czynnie (na 464 ha), podobnie jak torfowiska przejściowe (na 187 ha) i bagna (na 1.204 ha). Oprócz tego notowane były różne kombinacje występowania wymienionych siedlisk hydrogenicznych (najczęściej: torfowiska wysokie wraz z przejściowymi na ok. 60 ha w rezerwach przyrody pod ochroną ścisłą i na ok. 550 ha w rezerwach pod ochroną czynną). W wielu przypadkach respondenci nie określili dokładnie przedmiotu ochrony, używając jedynie określenia np. „torfowisko i bagno” bez dodatkowych informacji – tak było w odniesieniu do 762 ha w rezerwach pod ochroną czynną. Jeśli jednak w opisie podane były charakterystyczne gatunki roślin, autor przypisywał taką powierzchnię do którejś z podstawowych kategorii torfowisk – wysokich, przejściowych lub niskich. W ochronie terenów torfowisk i bagien – poza rezerwatami torfowiskowymi – dużą rolę pełnią także rezerwaty faunistyczne, leśne i krajobrazowe (Referowska-Chodak 2008a).

Śród badanych podmokłych siedliskowych typów lasu, w rezerwach przyrody na terenie Lasów Państwowych nie wystąpił jedynie ols górski. Wśród pozostałych, największą powierzchnię zajęły olsy – ponad 6.040 ha (w tym co najmniej 150 ha pod ochroną ścisłą). Do kolejnej grupy – pod względem zajmowanej powierzchni – można zaliczyć bory mieszane bagiennie – co najmniej 2.620 ha (w tym ok. 300 ha pod ochroną ścisłą), olsy jesionowe – co najmniej 2.300 ha (ponad 100 ha pod ochroną ścisłą) oraz lasy mieszane bagiennie – ponad 2.220 ha (w tym niecałe 50 ha pod ochroną ścisłą). Mniej licznie wystąpiły bory bagiennie – co najmniej 1.180 ha (w tym niecałe 20 ha pod ochroną ścisłą) i lasy łęgowe – około 1.020 ha (w tym ok. 30 ha pod ochroną ścisłą). Pozostałe dwa siedliskowe typy lasu zadeklarowane zostały na małej powierzchni – las łęgowy górski na ok. 54 ha (w tym niecałe 5 ha pod ochroną ścisłą), a bór bagienny górski – na 45 ha (ochrona ścisła). W ochronie lasów podmokłych szczególne znaczenie mają rezerwaty leśne, torfowiskowe oraz – w mniejszym stopniu – faunistyczne (Referowska-Chodak 2008a).

Mokradła w proponowanych rezerwach przyrody

Wśród 170 propozycji nowych rezerwatów przyrody z określonym przedmiotem ochrony znalazły się takie, które pozwolą objąć ochroną siedliska hydrogeniczne, m.in. torfowiska (w 15,3% obiektów), układ wód i torfowisk (8,8%), wody (0,6%) czy mozaikę lasów i wód (6,5%) (Referowska-Chodak i in. 2015). W tabeli 2 zestawiono liczbowo obiekty, dla których obecność odpowiednio wód, torfowisk/bagien czy podmokłych typów lasu zgłoszono jako przedmiot ochrony, element opisu obiektu lub jednoznacznie wynikała ona z nazwy. Całkowita suma rezerwatów przekracza liczbę tych zaproponowanych ze względu na fakt, że w jednym obiekcie mogą wystąpić dwie lub nawet trzy inwentaryzowane kategorie siedlisk hydrogenicznych.

Tabela 2. Obecność siedlisk hydrogenicznych w proponowanych nowych rezerwach przyrody w poszczególnych RDLP (na podst. Referowska-Chodak i in. 2015)

Table 2. Presence of hydrogenic habitats in the proposed new nature reserves in the RDSF (based on Referowska-Chodak et al. 2015)

RDLP	Wody [liczba rezerwatów]	Bagna i torfowiska [liczba rezerwatów]	Podmokłe STL [liczba rezerwatów]
Białystok	2	3	2
Gdańsk	14	11	1
Katowice	4	2	5
Kraków	-	-	-
Krosno	2	1	1
Lublin	-	-	1
Łódź	-	1	-
Olsztyn	2	2	1
Piła	2	2	-
Poznań	2	1	1
Radom	-	-	1
Szczecin	7	11	4
Szczecinek	27	24	10
Toruń	5	3	3
Warszawa	-	-	-
Wrocław	3	3	4
Zielona Góra	2	2	-
Lasy Państwowe	72	66	34

Respondenci zgłosili następujące siedliska hydrogeniczne:

- wody: rzeki (w 19 obiektach), wypływy wód podziemnych (5), źródła (15), jeziora lobeliowe (6), jeziora dystroficzne (10), jeziora ramienicowe (2), jeziora (20), stawy (4), rozlewiska (1);
- torfowiska i bagna: torfowiska (22), turzycowiska i młaki (2), torfowiska wysokie (12), torfowiska przejściowe (11), torfowiska niskie (5), torfowiska mszarne (8), torfowiska alkaliczne (2), tereny bagienne (10);
- podmokłe lasy: olsy źródłiskowe (1), łągi (13), olsy (7), bory bagienne (8), brzeziny bagienne (2), świerczyny bagienne (1), nadrzeczne olszyny górskie (1).

Reżim czynnej ochrony zaproponowano względem ekosystemów: leśnych (3 obiekty), wodnych (1 obiekt), torfowiskowych (2 obiekty), torfowisk mszarnych (1 obiekt), torfowisk mechowiskowych (1 obiekt), torfowisk alkalicznych (2 obiekty), bagiennych (1 obiekt), leśno-torfowiskowych (1 obiekt), wodno-torfowiskowych (6 obiektów) i wodno-leśnych (1 obiekt). Natomiast reżim ochrony ścisłej zaproponowano względem ekosystemu leśnego (2 obiekty), torfowiska (1 obiekt), torfowiska źródłiskowego (1 obiekt), torfowiska mszarnego (1 obiekt), doliny cieku wodnego (1 obiekt), kompleksu leśno-torfowiskowego (1 obiekt) i wodno-torfowiskowego (1 obiekt). W przypadku 4 obiektów wodnych, 1 obiektu torfowiskowego, 1 obiektu leśno-wodnego, 2 obiektów wodno-torfowiskowych, 2 obiektów leśno-

-torfowiskowych i 2 obiektów leśno-wodno-torfowiskowych zaproponowano reżim ochrony krajobrazowej. Znaczna część propozycji nowych rezerwatów przyrody nie była opatrzona informacją o planowanym reżimie ochrony.

Poza przedstawieniem propozycji nowych rezerwatów przyrody, respondenci odnieśli się także do już istniejących obiektów, określając potrzeby modyfikacji ich granic czy celu/przedmiotu ochrony. W odniesieniu do siedlisk hydrogenicznych zgłoszono następujące propozycje zmian (przy korektach podano docelowe siedliska):

- powiększenie rezerwatów, w efekcie czego objęte ochroną zostaną: łągi (1 obiekt w RDLP Lublin, 1 obiekt w RDLP Wrocław, 1 obiekt w RDLP Olsztyn, 1 obiekt w RDLP Zielona Góra), olsy (1 obiekt w RDLP Wrocław), bory mieszane bagienne (1 obiekt w RDLP Białystok), bory bagienne (1 obiekt w RDLP Wrocław), podmokłe lasy (1 obiekt w RDLP Białystok), torfowiska przejściowe (1 obiekt w RDLP Wrocław), torfowiska zasadowe (1 obiekt w RDLP Olsztyn), torfowiska (1 obiekt w RDLP Szczecin), zbiorniki wodne (1 obiekt w RDLP Olsztyn), źródłiska (1 obiekt w RDLP Olsztyn), ciek wodny (1 obiekt w RDLP Zielona Góra)
- zmniejszenie powierzchni rezerwatu, w efekcie czego zostanie zdjęta ochrona z części siedlisk hydrogenicznych: bór mieszany torfowcowy (1 obiekt w RDLP Białystok);
- zmniejszenie powierzchni rezerwatu, przy jednoczesnym dodaniu do przedmiotu ochrony siedlisk hydrogenicznych: łąg jesionowo-olszowy (1 obiekt w RDLP Łódź), ols porzeczkowy (1 obiekt w RDLP Łódź), pas brzeżny przy wodzie (1 obiekt w RDLP Łódź);
- zmniejszenie powierzchni rezerwatu wraz z korektą przedmiotu ochrony: szuwar wysoki (1 obiekt w RDLP Łódź), młaka turzycowa (1 obiekt w RDLP Łódź), torfowisko częściowo zarośnięte łożowiskiem i olsem (1 obiekt w RDLP Łódź);
- korekta granic rezerwatu (zarówno zwiększenie, jak i zmniejszenie) wraz z korektą przedmiotu ochrony: rzeka (1 obiekt w RDLP Łódź), bagna (1 obiekt w RDLP Łódź).

W jednym przypadku (podmokłego ekosystemu leśnego) zaproponowano zmianę reżimu ochrony z czynnego na ścisły.

Trzeci typ propozycji odnosił się do całkowitej likwidacji istniejących rezerwatów przyrody – ze względu na utratę walorów przyrodniczych. Wśród nich znalazł się jeden, w którego opisie widniały siedliska hydrogeniczne: torfowiska wysokie (1 obiekt w RDLP Warszawa).

Dyskusja

Ochrona siedlisk przyrodniczych – w tym siedlisk mokradłowych – jest z definicji i w szczególności realizowana w granicach rezerwatów przyrody, obszarów Natura 2000 i użytków ekologicznych (Ustawa 2004 – art. 13.1, 25.1.2, 42). Spośród tych form ochrony przyrody, rezerваты mają w Polsce najdłuższe tradycje – od 1886 roku (Olaczek i in. 1996).

Podobna restrykcyjność ochrony, jak w przypadku parków narodowych (Ustawa 2004 – art. 15), a jednocześnie prostsza procedura powołania, niż w przypadku parków sprawa,

że rezerваты przyrody mogą być dobrym narzędziem ochrony siedlisk hydrogenicznych. Przedstawione wyżej wyniki badań ankietowych potwierdzają, że zarówno w dotychczas powołanych, jak również w planowanych rezerwach przyrody w Lasach Państwowych obecność wód, torfowisk, bagien czy podmokłych siedliskowych typów lasu jest silnie zaznaczona. W przypadku opisanej puli istniejących rezerwatów przyrody, powierzchniowy udział siedlisk hydrogenicznych (29,1%) był 5,6 raza większy od ówczesnego powierzchniowego udziału tych siedlisk na całym terenie administrowanym przez Lasy Państwowe (5,2%) (Referowska-Chodak 2004, 2008a), przy czym w przypadku wód proporcja ta wynosiła ok. 31, a w przypadku torfowisk i bagien – 6,1 (Referowska-Chodak 2004, 2006a). Jest to pozytywne zjawisko w sytuacji, gdy podmokłe siedliska były przez wiele lat pod negatywną silną presją ze strony człowieka, prowadzącą do ich osuszania, degradacji i prób przekształcania w tereny użyteczne gospodarczo (Strategia 2006). Zwraca uwagę nierównomierność przestrzenne rozmieszczenie analizowanych obiektów (pomiędzy szczególnie RDLP), skorelowane jednak ze specyfiką występowania siedlisk hydrogenicznych w Polsce – szczególnie w północnej części kraju (Strategia 2006), na co miało wpływ ostatnie zlodowacenie. A zatem szczególnie dużo mokradel w istniejących czy proponowanych rezerwach przyrody znajduje się w RDLP Białystok, Olsztyn, Gdańsk, Szczecin, Szczecinek, a także Zielona Góra.

Jak można zauważyć, w istniejących rezerwach przyrody (podobnie, jak w tych dopiero planowanych) chronione jest szerokie spektrum terenów wodnych i podmokłych. Spośród tych „otwartych” można wymienić akweny (jeziora dystroficzne, lobeliowe, ramienicowe, eutroficzne, stawy, rozlewiska), ciekły (rzeki, mniejsze potoki/strumienie), źródłiska, torfowiska (wysokie – mżary, przejściowe i niskie – w tym alkaliczne) i bagna (w tym turzycowiska, młaki). Są to we wszystkich przypadkach siedliska chronione w ramach Konwencji Ramsarskiej (Konwencja 1978 – art. 1.1). Większość z nich stanowi jednocześnie siedliska będące przedmiotem zainteresowania Unii Europejskiej, chronione w programie Natura 2000 zapisanym w Dyrektywie Siedliskowej (Dyrektywa 1992/2007): jeziora lobeliowe (kod 3110), twardowodne oligo- i mezotroficzne zbiorniki z podwodnymi łakami ramienic (3140), starorzeczka i naturalne eutroficzne zbiorniki wodne (3150), naturalne, dystroficzne zbiorniki wodne (3160), nizinne i podgórskie rzeki ze zbiorowiskami włosieniczników (3260), żywe torfowiska wysokie z roślinnością torfotwórczą (7110), torfowiska wysokie zdegradowane, lecz zdolne do naturalnej i stymulowanej regeneracji (7120), torfowiska przejściowe i trzęsawiska (7140) oraz torfowiska zasadowe o charakterze młak, turzycowisk i mechowisk (7230). Siedlisko 7110 ma rangę siedliska o znaczeniu priorytetowym (Obwieszczenie 2014).

Siedliska mokradłowe mają swoją reprezentację również na terenach porośniętych przez lasy. W rezerwach istniejących i proponowanych notowane były przede wszystkim olsy, bory mieszane bagienne, olsy jesionowe oraz lasy mieszane bagienne. Mniej licznie występowały bory bagienne i lasy łęgowe (choć te przeważały w grupie proponowanych rezerwatów przyrody), a w minimalnym stopniu – las łęgowy górski i bór bagienny górski. To także są po części siedliska chronione w programie Natura 2000, jako: bory i lasy bagienne (kod 91D0), łęgi wierzbowe, topolowe, olszowe, jesionowe i olsy źródłiskowe (91E0) oraz łęgowe lasy dębowo-wiązowo-jesionowe (91F0), przy czym siedliska 91D0 i 91E0 mają rangę priorytetowych (Obwieszczenie 2014). Wykształcają się one pod wpływem i w sąsiedztwie wód, na terenach bagiennych, torfowiskowych, a zatem typowych dla Konwencji Ramsarskiej (Konwencja 1978 – art. 1.1). Podobnie, jak siedliska terenów otwartych, charakteryzują się obecnością specyficznych gatunków roślin, zwierząt i grzybów, ich wzajemnych układów

i relacji, co ma niebagatelne znaczenie dla zachowania pełnej różnorodności biologicznej Polski.

Zarówno Konwencja Ramsarska (Konwencja 1978), jak i Dyrektywa Siedliskowa (1992/2007), wymagają od poszczególnych państw specjalnego traktowania siedlisk hydrogenicznych. W przypadku Konwencji Ramsarskiej wspomniano we wstępie o zaleceniu ochrony obszarów wodno-błotnych poprzez tworzenie rezerwatów przyrody (Konwencja 1978 – art. 4.1-2), należy jednocześnie zapewnić odpowiedni nadzór nad nimi (art. 4.1, 4.5), popierać badania i wymianę informacji na temat obszarów mokradłowych (art. 4.3), ustalić zasady postępowania względem nich (art. 5) oraz dążyć do powiększenia liczebności wodnego ptactwa (art. 4.4). W przypadku Dyrektywy Siedliskowej wymagane jest (na obszarach Natura 2000) utrzymanie w tzw. właściwym stanie ochrony (lub jego przywrócenie) siedlisk przyrodniczych oraz siedlisk gatunków (Dyrektywa 1992/2007 – art. 3.1), w tym związanych z siedliskami mokradłowymi. Wiąże się z tym np. potrzeba unikania działań pogarszających stan siedlisk (art. 6.2), oceniania planów czy przedsięwzięć pod kątem ich wpływu na przedmiot ochrony (art. 6.3), prowadzenia nadzoru nad stanem ochrony siedlisk i gatunków (art. 11), przygotowania sprawozdań z realizacji ochrony (art. 17.1) oraz możliwość sporządzania planów ochrony dla takich obszarów (art. 6.1). Wiele rezerwatów przyrody w Lasach Państwowych wchodzi w skład obszarów Natura 2000, a zatem jeśli siedliska mokradłowe są tam przedmiotem ochrony, to wyżej wymienione przepisy są zobowiązujące.

Sam fakt obecności siedlisk hydrogenicznych w granicach rezerwatów przyrody – choćby liczny – nie gwarantuje jeszcze w pełni ich dobrego zachowania. Mimo restrykcyjnych przepisów określających zasady funkcjonowania rezerwatów (Ustawa 2004 – art. 15), na efektywność ochrony może wpłynąć wielkość obszaru, przyjęty reżim ochrony, rodzaj realizowanych zabiegów ochronnych, poziom finansowania czy dodatkowe, wielkoskalowe uwarunkowania, jak np. zmiany klimatyczne czy obniżanie się poziomu wód gruntowych. Wielkość chronionego obszaru ma znaczenie z uwagi na zabezpieczenie przedmiotu ochrony przed niekorzystnymi wpływami z zewnątrz, jak również ze względu na możliwości samoregulacji siedliska, zachodzenia procesów niezbędnych do jego przetrwania. W odniesieniu do przedstawionej sieci istniejących rezerwatów przyrody w Lasach Państwowych (1.141 obiektów), ok. 8% rezerwatów torfowiskowych, 18% rezerwatów wodnych i przynajmniej 62% rezerwatów leśnych (z całym przekrojem leśnych siedlisk, nie tylko tych podmokłych) nie osiągało zalecanych w literaturze minimalnych powierzchni dla ochrony tytułowych ekosystemów (Referowska-Chodak 2008b). Wśród projektowanych rezerwatów o zgłoszonej powierzchni (Referowska-Chodak i in. 2015), 90% obiektów, w których są torfowiska, spełnia postulat powierzchni powyżej 5 ha (Denisiuk red. 1990), podobnie, jak 84% obiektów, w których są wody. W przypadku obiektów, w których są podmokłe typy lasów, tylko 40% ma przewidywaną powierzchnię przekraczającą 50 ha (taki minimalny próg przedstawił Denisiuk (red.) 1990, jednak według Holeksy (1997) powinien być on wyższy).

Na efektywność ochrony może mieć też wpływ przyjęty reżim tej ochrony – ścisły, czynny lub krajobrazowy. Wśród rezerwatów przyrody istniejących w Lasach Państwowych, a chroniących siedliska hydrogeniczne, dominują obiekty pod ochroną czynną. Jednak przy braku zaburzeń, akweny, ciekі, torfowiska wysokie, torfowiska przejściowe, a także lasy (choć w tym ostatnim przypadku może to też zależeć od przyjętych celów) powinny podlegać ochronie ścisłej, pozwalającej na niezakłócany przez człowieka (przynajmniej bezpośrednio) przebieg naturalnych procesów przyrodniczych. Problem reżimów ochrony, jak

również realizowanych zabiegów ochronnych w w/w rezerwach, został przeanalizowany w publikacji Referowskiej-Chodak (2008a). W przypadku rezerwatów dopiero projektowanych (Referowska-Chodak i in. 2015), analogicznie częściej proponowana była ochrona czynna, niż ścisła, ale zauważalne jest także odstępstwo od „normy” w postaci dość licznych propozycji objęcia obiektów ochroną krajobrazową. Może to wynikać z faktu niepełnej znajomości przez respondentów zasad realizacji tego reżimu ochronności, który uwzględnia prowadzenie gospodarki z jednoczesnym zwróceniem uwagi na utrzymanie walorów krajobrazu (Ustawa 2004 – art. 5.8, 15.2.5, 117.2), co byłoby nie na miejscu choćby w odniesieniu do torfowisk (eksploatacja torfu?). Zapewne respondenci mieli na myśli ochronę wyjątkowych krajobrazów, bez gospodarczego ich użytkowania. 68% obiektów z zaproponowaną czynną ochroną zawierało w swoich granicach torfowiska, nie tylko takie, które rzeczywiście z racji na swój charakter takiej ochrony wymagają. Wynika to z faktu, że prawie wszystkie takie obiekty w Polsce były odwadniane i tylko 202 tys. ha spośród 1,3 mln ha torfowisk (ok. 15%) to torfowiska żywe, na których zachodzi proces akumulacji torfu (Diagnoza 2010). Dlatego dla przywrócenia ich walorów niezbędne są zabiegi czynnej ochrony, skupione na odtwarzaniu właściwych warunków wodnych.

Na efektywność ochrony siedlisk mokradłowych w rezerwach przyrody wpływa także poziom ich dofinansowania, który z jednej strony decyduje o tworzeniu planów ochrony, a z drugiej – o ich realizacji. Teoretycznie na te działania Lasy Państwowe powinny otrzymywać dotacje celowe z budżetu państwa (Ustawa 1991 – art. 54.5). Tymczasem ostatnia taka dotacja została przyznana w 2008 r. (Sprawozdanie 2009), a koszty utrzymania rezerwatów przyrody są niemałe (Referowska-Chodak 2006b). Dlatego ważne jest poszukiwanie alternatywnych źródeł finansowania, np. z Wojewódzkich Funduszy Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej czy unijnych funduszy obsługujących program Natura 2000. Innym problemem są np. zmiany klimatyczne (prowadzące do zwiększenia częstotliwości susz hydrologicznych – Diagnoza 2010) czy obniżanie się poziomu wód gruntowych (Strategia 2006, Diagnoza 2010), co negatywnie wpływa na siedliska mokradłowe.

Wnioski

1. Konieczność ochrony siedlisk mokradłowych wynika z międzynarodowych zobowiązań Polski związanych z ratyfikacją Konwencji Ramsarskiej i wdrożeniem Dyrektywy Siedliskowej, a skuteczną drogą ochrony – od strony prawnej – jest powołanie rezerwatów przyrody.
2. Zarówno istniejące, jak i projektowane rezerваты przyrody w Lasach Państwowych, pełnią ważną rolę w ochronie leśnych mokradeł, zawierając w swoich granicach znaczną powierzchnię szerokiego spektrum tych siedlisk.
3. Doskonalenie roli rezerwatów przyrody w ochronie siedlisk mokradłowych powinno uwzględniać kilka aspektów – poza różnorodnością i sumaryczną powierzchnią poszczególnych siedlisk również takie kwestie, jak powierzchnia pojedynczych obiektów, przyjęty reżim ochronności, stosowanie najlepszych praktyk czynnej ochrony czy dywersyfikacja źródeł utrzymania rezerwatów. Należy jednak mieć świadomość, że na poziomie rezerwatów przyrody pewnych problemów nie uda się rozwiązać – np. związanych ze skutkami zmian klimatu.

Literatura

- Denisiuk Z. (red.) 1990. Ochrona rezerwatowa w Polsce. Stan aktualny i kierunki rozwoju. *Studia Naturae*, Seria A, 35.
- Diagnoza 2010. Diagnoza aktualnego stanu gospodarki wodnej. Załącznik nr 1 do projektu Polityki wodnej państwa 2030 (z uwzględnieniem etapu 2016). Oprac. Krajowy Zarząd Gospodarki Wodnej, Warszawa (http://kzgw.gov.pl/files/file/Programy/PPWP2030/Zalaczniki_do_projektu_Polityki_wodnej_panstwa_do_roku_2030.pdf)
- Dyrektywa Siedliskowa 1992/2007. Tekst Dyrektywy Siedliskowej wraz z aktualnymi załącznikami: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1992L0043:20070101:PL:HTML>.
- Herbich J. (red.). 2004. Wody słodkie i torfowiska. Poradniki ochrony siedlisk i gatunków Natura 2000 – podręcznik metodyczny. Wyd. Ministerstwo Środowiska, Warszawa, T. 2.
- Holeksa J. 1997. Wielkość rezerwatów a możliwość ochrony naturalnych ekosystemów leśnych. *Ochr. Przynr.* 54: 3-13.
- Konwencja 1978. Konwencja o obszarach wodno-błotnych mających znaczenie międzynarodowe, zwłaszcza jako środowisko życiowe ptactwa wodnego. *Dz. U.* nr 1978.7.25.
- Matuszkiewicz W. 2005. Przewodnik do oznaczania zbiorowisk roślinnych Polski. Wyd. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Obwieszczenie 2014. Obwieszczenie Ministra Środowiska z dnia 30 października 2014 roku w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Środowiska w sprawie siedlisk przyrodniczych oraz gatunków będących przedmiotem zainteresowania Wspólnoty, a także kryteriów wyboru obszarów kwalifikujących się do uznania lub wyznaczenia jako obszary Natura 2000. *Dz. U.* nr 2014.0.1713.
- Ochrona Środowiska 2016. Rocznik Statystyczny. Wyd. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Olaczek R., Głowaciński Z., Sokołowski A., Janecki J., Kapuściński R., Sikora A., Kurzac M. 1996. Ochrona przyrody w Polsce. Wyd. Liga Ochrony Przyrody, Warszawa.
- Raport 2016. Raport o stanie lasów w Polsce 2015. Wyd. Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, Warszawa.
- Referowska-Chodak E. 2004. Metody i kryteria doskonalenia sieci rezerwatów przyrody na terenie Lasów Państwowych. Maszynopis rozprawy doktorskiej dostępny w Katedrze Ochrony Lasu i Ekologii SGGW w Warszawie (mat. nie publik.).
- Referowska-Chodak E. 2006a. Reprezentatywność przyrody chronionej w rezerwach na terenach Lasów Państwowych. *Leśne Prace Badawcze* 1: 7-20.
- Referowska-Chodak E. 2006b. Finansowe aspekty ochrony rezerwatów przyrody w Lasach Państwowych. *Sylwan* 6: 65-72.
- Referowska-Chodak E. 2008a. Rola rezerwatów przyrody w Lasach Państwowych w utrzymaniu zasobów wody. *Studia i Materiały CEPL w Rogowie*, 18: 242-253.
- Referowska-Chodak E. 2008b. Wybrane aspekty planowania rozwoju sieci rezerwatów przyrody w Lasach Państwowych. [W:] Kannenberg K. i Szramka H. (red.) *Zarządzanie ochroną przyrody w lasach*, t. 2. Wyd. Wyższej Szkoły Zarządzania Środowiskiem w Tucholi, Tuchola, 109-123.

Referowska-Chodak E., Chodak K., Grzywacz A., Parzych S. 2015. Oczekiwania i propozycje różnych grup społeczeństwa w zakresie ochrony przyrody i turystyki na terenach Lasów Państwowych do 2030 roku. Moduł A: Ochrona przyrody. Sprawozdanie końcowe z tematu badawczego DGLP nr 28/12, złożone w siedzibie Dyrekcji Generalnej Lasów Państwowych w Warszawie (mat. niepublik.).

Sprawozdanie 2009. Sprawozdanie finansowo-gospodarcze za 2008 rok. Wyd. Dyrekcja Generalna Lasów Państwowych, Warszawa.

Strategia 2006. Strategia ochrony obszarów wodno-błotnych w Polsce wraz z planem działań (na lata 2006-2013). Dokument zatwierdzony w dniu 10 października 2006 roku przez Ministra Środowiska. Ministerstwo Środowiska, Departament Leśnictwa, Ochrony Przyrody i Krajobrazu, Warszawa.

Ustawa 1991. Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach. Dz. U. nr 1991.101.444 (z późn. zm.).

Ustawa 2004. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. Dz. U. nr 2004.92.880 (z późn. zm.).

www.ramsar.org – oficjalna strona internetowa Konwencji Ramsarskiej.

Ewa Referowska-Chodak

SGGW w Warszawie
Katedra Ochrony Lasu i Ekologii
ewa_referowska_chodak@sggw.pl